

Krzysztof Wendlik

Maryja jako Matka miłosierdzia w aspekcie jej „ipsissima verba et facta” oraz źródeł teologicznych z I tysiąclecia

Łódzkie Studia Teologiczne 24/4, 99-110

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KRZYSZTOF WENDLIK OSPPE

Kraków

MARYJA JAKO MATKA MIŁOSIERDZIA W ASPEKCIE JEJ *IPSISSIMA VERBA ET FACTA*¹ ORAZ ŹRÓDEŁ TEOLOGICZNYCH Z I TYSIĄCLECIA

Słowa kluczowe: miłosierny wymiar macierzyństwa Maryi, powołanie Maryi, *Magnificat*, Testament z Krzyża, Pod Twoją obronę (*Sub Tuum praesidium*), *Salve Regina*

1. Wprowadzenie. 2. Miłosierne macierzyństwo Maryi w świetle jej *ipsissima verba et facta*. 2.1. Powołanie Maryi (Łk 1, 26–38). 2.2. Maryja – ikona miłosierdzia w *Magnificat* (Łk 1, 46–55). 2.3. *Stabat Mater misericordiosa* testamentem spod krzyża (J 19, 25–27). 3. Maryja jako Matka miłosierdzia w źródłach teologicznych I tysiąclecia. 3.1. Modlitwa *Sub tuum praesidium*. 4. Twórczość Romana Pieśniarza (†556). 5. Święty Odon z Cluny (†942). 6. Modlitwa *Salve, Regina*. 7. Święty Fulbert z Chartres († 1029). 8. Zakończenie

1. WPROWADZENIE

Jeden z najślawniejszych historyków i teologów XX w. Jean Daniélou, w kolejnej swej książce wyraził się w ten oto sposób: „celem niniejszej pozycji nie jest to, co ja myślę o Bogu, ale to, co On sam wypowiedział o sobie”². Opierając się na powyższym aksjomacie w przedstawieniu Maryi jako Matki miłosierdzia, najpierw zostaną ukazane jej *ipsissima verba et facta*, będące podstawą kultu oraz duchowości skupionych wokół wspomnianego tytułu, a następnie wybrane formy tradycji, wyrażone w niektórych źródłach teologicznych z I tysiąclecia.

¹ Zwrot *ipsissima facta et verba* używany we współczesnej biblistyce i teologii fundamentalnej na oznaczenie własnych oraz autentycznych słów i czynów Jezusa, zachowanych w Ewangeliach, w przeciwieństwie do tych, które przypisano Jezusowi w wyniku procesu redakcyjnego oraz pod wpływem wydarzeń paschalnych; słowa Jezusa zachowane w języku aramejskim określa się jako *ipsissima vox Iesu*. Por. *Leksykon teologii fundamentalnej*, red. M. Rusecki, Lublin–Kraków: Wydawnictwo M 2002, 543–546.

Posługując się tym zwrotem w niniejszym artykule, uznałem za jak najbardziej uprawnione określenie słów i czynów Maryi w kategorii *ipsissima verba et facta*.

² J. Daniélou, *Dio e noi*, Milano 2009, 7.

2. MIŁOSIERNE MACIERZYŃSTWO MARYI W ŚWIETLE JEJ *IPSISSIMA VERBA ET FACTA*

Autentyczne słowa i czyny Maryi, które ukazują miłosierny wymiar jej macierzyństwa, są obecne w sposób szczególny w trzech nowotestamentowych tekstach: opisie powołania Maryi (Łk 1, 26–38), pieśni *Magnificat* (Łk 1, 46–55) oraz *Testamencie spod Krzyża* (J 19, 25–27).

2.1. POWOŁANIE MARYI (ŁK 1, 26–38)

Pierwszy z tekstów jest powszechnie określany jako zwiastowanie narodzin Jezusa, jednakże, opierając się na paralelnym zestawieniu z Rdz 16, 7–14, Sdz 13, 2–23 i Łk 1, 5–25 można słusznie zatytułować go jako opis powołania, z zachowaniem istotnych różnic wobec ciężaru gatunkowego samego powołania, gdyż w przypadku Maryi wiąże się ono z osobą Syna Najwyższego – Mesjasza³.

W powyższym tekście *ipsissima verba* Maryi, które ukazują *implicite* wymiar jej miłosierne macierzyństwa, zostają zawarte w odpowiedzi udzielonej archaniołowi Gabrielowi: „Jestem służebnicą Pana; niech mi się stanie według twego słowa” (Łk 1, 38)⁴. Odpowiedź Maryi, definiująca jej osobę, jak i zleconą misję, odsyła nas do wcześniejszych słów Gabriela: „Oto poczniesz i urodzisz syna i nadasz Mu imię Jezus. Będzie on wielki i zostanie nazwany Synem Najwyższego, a Pan Bóg da Mu tron Jego ojca Dawida [...] dlatego święte, które się narodzi będzie nazwane Synem Bożym” (Łk 1, 30–32.35). Odnajdujemy w tym fragmencie dwa przenikające się wzajemnie wymiary, dzięki którym jest możliwe mówienie o macierzyństwie Maryi w kontekście miłosierdzia. Pierwszym z nich jest macierzyństwo w odniesieniu do Mesjasza, natomiast drugim, ściśle powiązany z poprzednim, jest określenie mającego się począć Jezusa jako Syna Najwyższego – Syna Bożego⁵.

Użyte przez Maryję wyrażenie: „Jestem służebnicą Pana; niech mi się stanie według twego słowa”, wskazuje, iż wypełnienie powierzonego zadania – macierzyństwo wobec Jezusa – nie może się dokonać w jakikolwiek inny sposób, lecz jedynie na drodze powołania. Tym samym miłosierne macierzyństwo Maryi jest w swojej istocie powołaniem, a nie tylko skutkiem wyrażenia zgody⁶.

³ K. Stock, *La vocazione di Maria: Lc 1,26–38*, Marianum 130 (1983), 94.

⁴ Cytaty biblijne zostały zaczerpnięte z: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu – najnowszy przekład z języków oryginalnych z komentarzem*, Częstochowa: Edycja św. Pawła 2008.

⁵ Choć słusznie tłumaczy się imię Jezus jako „Bóg zbawia”, przez co można doszukać się okazywania ludzkości zapowiedzianego miłosierdzia, to nie tyle ono samo – określające w Nowym Testamencie historyczną tylko postać Syna Bożego – jest gwarantem mocy, błogosławieństwa i zbawienia wiecznego, ile akt uznania, że ten Jezus, Syn Maryi i Józefa, jest Panem (*Kyrios*) i Królem (*Basileus*) całego stworzenia (por. Flp 2, 8–11; Rz 10, 9; Ap 19, 11 n.16). Por. M. Majewski, *Imię Jezusa*, Posłaniec Serca Jezusowego 139 (2005), <http://www.psj.net.pl/?0509,artykul,ImieJezusa> (20.06.2012).

⁶ K. Stock, *La vocazione...*, art.cyt., 102, 120–122.

2.2. MARYJA – IKONA MIŁOSIERDZIA W *MAGNIFICAT*⁷ (ŁK 1, 46–55)

Aspekt miłosierdzia doświadczanego poprzez dar macierzyństwa Dziewicy z Nazaretu zostaje wyrażony w *Magnificat* na trzech płaszczyznach: a) działanie miłosierdzia Bożego w Maryi (w. 46–49), b) działanie miłosierdzia Bożego w historii ludzkości (w. 50–53), c) działanie miłosierdzia Bożego w historii Izraela (w. 54–55).

a. Działanie miłosierdzia Bożego w Maryi (w. 46–49):

⁴⁶ Wtedy Maryja powiedziała:

Wielbi Pana moja dusza

⁴⁷ i mój duch rozradował się w Bogu, moim Zbawicielu,

⁴⁸ bo spojrział na uniżenie swojej służebnicy.

Odtąd wszystkie pokolenia będą mnie nazywać szczęśliwą,

⁴⁹ gdyż wielkie rzeczy uczynił mi Wszechmogący.

Święte jest imię Jego!

Istotnym przejawem działania miłosierdzia Bożego w Maryi jest przypisanie duszy odczuwania wielkości Pana poprzez uwielbienie, natomiast duchowi odczucia wielkiej radości faktu obecności Zbawiciela⁸. Ta swoista przeciwstawność w odczuwaniu duszy tego, co bardziej skłania się ku duchowi i na odwrót, wskazuje na ewidentne działanie Boga piszącego niejako ikonę swojego miłosierdzia.

Świadomość powołania Maryi do macierzyństwa, przekraczającego bariery czasu, przejawia się w sposób szczególny w słowach: „Odtąd wszystkie pokolenia będą mnie nazywać szczęśliwą”. Jest to jakże profetyczne wołanie o jedność wspólnoty, ze względu na którą Maryja została Matką Boga – Matką miłosierdzia. Potwierdzeniem tego są słowa François Mauriac, który w kontekście ekumenicznych wysiłków pisał: „Kiedy brat odłączony czyta *Magnificat* i dochodzi do słów «Odtąd wszystkie pokolenia będą mnie nazywać szczęśliwą», to czyż nie czuje się faktycznie «odłączony» od tych pokoleń?»⁹.

Natomiast w słowach: „wielkie rzeczy uczynił mi Wszechmogący” Maryja proklamuje inicjatywę miłosiernego Boga w historii swojego życia. To swoiste odkrycie, podzielenie się nim przez Maryję jest przejawem świadomości, iż zbawienie, czyli działanie miłosierdzia Bożego w człowieku, a w jej konkretnym przypadku poprzez dar macierzyństwa, jest dziełem samego Boga¹⁰.

⁷ Kantykt Maryi, jako gatunek psalmu dziękczynnego, w przeważającej części bazuje na tekstach z Księgi Psalmów, pozostaje jednakże kompozycją oryginalną. Słowa Maryi zawarte w *Magnificat* prezentują się jako biblijne reminiscencje, co objawia swoistą kulturę biblijną i wyjątkową pamięć Dziewicy z Nazaretu. Por. G. Roschini, *Il „Magnificat” cantico della Vergine*, Marianum 96 (1969), 286–287.

⁸ A. Rosmini, *Alcuni scritti sopra Maria Santissima*, Roma 1904, 290–291.

⁹ F. Mauriac, [*Magnificat*], *Médiatrice et Reine* 17 (1952), 182, cyt. za: A. Rosmini, *Alcuni scritti sopra...*, dz.cyt., 290.

¹⁰ C. Rocchetta, *Maria icona dell'Avvento*, Quaderni Mariani 4 (1989), 21.

b. Działanie miłosierdzia Bożego w historii ludzkości (w. 50–53):

⁵⁰ Jego miłosierdzie przez wszystkie pokolenia
dla tych, którzy się Go boją.

⁵¹ Okazał moc swego ramienia:
rozproszył zarozumiałych pyszałków;

⁵² panujących usunął z tronów,
a wywyższył poniżonych;

⁵³ głodnych nasycił dobrami,
a bogatych z niczym odprawił.

Rozpoczynający powyższy tekst werset 50 jest ewidentnym nawiązaniem do Psalmu 103, gdzie współprzenikają się dwa terminy: *hesed* (miłosierdzie rozumiane w kategoriach Przymierza) i *rahamîm* (miłosierdzie jako czułość ojcowsko-macierzynska Boga)¹¹. W interesującym nas tekście nowotestamentowym wyrażeniem, które skupia w sobie obydwie powyższe znaczenia i ukazuje tajemnicę miłosierdzia, jest ἔλεος. Należy jednak zauważyć, iż przede wszystkim tłumaczy ono *hesed*, oznaczające **odpowiedzialność za własną miłość** jako zobowiązanie wierności. Wypowiedź Maryi: „Jego miłosierdzie przez wszystkie pokolenia dla tych, którzy się Go boją” jest już nie tylko zapowiedzią, ale stwierdzeniem, iż oto przed całym światem nastąpiła pełnia czasu, w której ἔλεος Boga „wylało się” na Jego synów i córki („tych, którzy się Go boją”), na dzieci poznane w swojej nędzy, lecz jednocześnie przyjęte przez „ojcowskie wnętrzości”¹². Dziewica z Nazaretu przeżywa miłosierny wymiar macierzyństwa jako uczestnictwo w owym totalnym udzieleniu się ἔλεος Boga ludzkości, w definitywnej manifestacji ojcostwa Bożego, które rodzi własnego Syna. Dlatego też słowa: „Jego miłosierdzie przez wszystkie pokolenia” nie tyle ukazują decyzję Boga gwarantującą Jego miłosierną postawę wobec nas grzeszników, ile przede wszystkim wyrażają nasze definitywne wejście w tajemnicę synostwa Syna¹³.

Jak słusznie zauważa Antonio Sicari, termin „miłosierdzie” Stary Testament przypisał Bogu w sposób tak bardzo antropomorficzny, iż nigdy nie ośmielono się pomyśleć o relacji odwrotnej, tzn. o człowieku mającym miłosierdzie względem Boga. Tymczasem wraz z wydarzeniem Wcielenia miłosierdzie Boże wobec człowieka wyraziło się w fakcie, iż stworzeniu została udzielona łaska bycia Matką, która wobec wcielonego Boga, w sensie fizycznym, odczuwa poruszenie w wymiarze *rahamîm*. Takie stwierdzenie pozwala w sposób najgłębszy określić Maryję jako Matkę miłosierdzia zarówno w relacji do swojego Syna, jako poznającą tajemnicę jego synostwa Bożego, jak i w relacji do synostwa każdego człowieka, mającego swoje źródło w stwarzającym Ojcu¹⁴.

Dalsza treść *Magnificat* (w. 51–53), nawiązując do Ps 113, 7–9, ukazuje *implicite* osobę Maryi jako ikonę miłosierdzia przedstawioną w świetle postaw, dzięki którym można dostrzec, przyjąć i żyć miłosierdziem Boga¹⁵. Podstawą, dającą

¹¹ A. Sicari, *La sua misericordia di generazione in generazione*, w: *La Madre della misericordia*, Roma: Editrice Rogate 1987, 69.

¹² Tamże, 72.

¹³ A. Sicari, *La sua misericordia...*, dz.cyt., 80.

¹⁴ Tamże, 78, 80.

¹⁵ C. Rocchetta, *Maria icona...*, art.cyt., 27.

Maryi prawo do proklamowania tej prawdy, jest doświadczenie skutków wcielenia, o którym Max Thurian pisze: „Jego Wcielenie to wtargnięcie Chwały Pana w ubóstwo swej Służebnicy, które pociąga za sobą rozproszenie pysznych, obalenie tronów i bogactw, które nie mogą już dominować w królestwie wywyższonych ubogich i nasyconych głodnych”¹⁶.

c. Działanie miłosierdzia Bożego w historii Izraela (w. 54–55):

⁵⁴ ujął się za swoim sługą Izraelem,
kierując się swoim miłosierdziem,

⁵⁵ jak to obiecał naszym przodkom,
Abrahamowi i jego potomstwu na wieki.

Działanie miłosierdzia Bożego wobec ludzkości jest działaniem skierowanym ku Izraelowi, który jest jednocześnie figurą Kościoła, i całej jego historii. Konotacja semantyczna wersetów 54–55, gdzie występuje termin *ἐλεος*, z Ps 98, zawierającym ściśle odniesienie pojęcia *hesed* do rzeczywistości zbawienia oraz przyrzeczenie miłosierdzia potomstwu Abrahama, które wypełniło się we wcieleniu Chrystusa, sprawiają, iż Maryja staje się Matką miłosierdzia *par excellence*. W Dziewicy z Nazaretu *hesed*, jak i *rahamim* zostają skierowane ku definitywnemu przymierz, którego swój fundament ma w fizycznej egzystencji Syna Bożego. Tym samym dyskurs o „wnętrznosciach” ojcowsko-matczyńnych Boga uwalnia się z symbolizmu i sfery zwykłej analogii¹⁷.

2.3. *STABAT MATER MISERICORDIOSA* TESTAMENTEM SPOD KRZYŻA (J 19, 25–27)

Przy krzyżu Jezusa stała zaś Jego Matka, siostra Jego Matki, Maria, żona Kleofasa, oraz Maria Magdalena. Gdy Jezus zobaczył Matkę i stojącego obok ucznia, którego miłował, zwrócił się do Matki: „Kobieto, oto syn twój”. Następnie rzekł do ucznia: „Oto twoja Matka”. I od tej godziny uczeń przyjął Ją do siebie.

Powyższy fragment Ewangelii Janowej, fundamentalny w relacji Maryja–Kościół, wieńczy ziemską misję Jezusa, objawiającego miłosierdzie Boga wobec ludzkości¹⁸. Treść testamentu spod krzyża ukazuje Maryję nie tylko jako symbol Kościoła, lecz także wskazuje na jej duchowy wymiar macierzyństwa. Jak zauważa Michał Bednarz, „Prawda o duchowym macierzyństwie Maryi nie jest wytworem geniuszu chrześcijańskiego, ale ma swoje źródło w słowach Jezusa”¹⁹. Z drugiej zaś strony decydująca jest tutaj postawa (*ipsissima facta*) Maryi jako Matki, tzn. stanie – trwanie w wydarzeniu paschalnej śmierci Syna Bożego. Określenie Maryi jako

¹⁶ M. Thurian, *Maryja Matka Pana figura Kościoła*, Warszawa 1990, 110.

¹⁷ A. Sicari, *La sua misericordia...*, dz.cyt., 74.

¹⁸ Podstawą do takiej interpretacji jest następujący werset 28: „Potem Jezus, wiedząc, że już wszystko się dokonało...”. Por. A. Serra, *Maria a Cana e presso la croce*, Roma 1991, 91–94.

¹⁹ M. Bednarz, *Duchowe macierzyństwo Maryi według IV Ewangelii w świetle współczesnej egzegezy*, Tarnowskie Studia Teologiczne 10 (1987), 196.

Stabat Mater misericordiosa oddaje treść i określa rolę jej duchowego macierzyństwa. *Stabat* – stała jest reakcją Maryi²⁰ na niesprawiedliwą śmierć sprawiedliwego, jest uwiarygodnieniem przestrzeni miłosierdzia, które swój moment kulminacyjny osiąga w śmierci jej Syna. Dopiero tak przeżywane macierzyństwo może być uznane istotnie za miłosierne.

Potwierdzeniem doniosłej roli Maryi w dziele zbawczym jako Matki, a tym samym ukazaniem jej specjalnego zadania wobec wspólnoty rodzącego się Kościoła, jest fakt, iż Jezus zwraca się najpierw do Niej: „Oto syn Twój”, a następnie do ucznia: „Oto Matka twoja”, co sugeruje, iż Chrystus nie tylko pragnie zatroszczyć się o przyszłość swojej Matki, ale o przyszłość Kościoła poprzez jej duchowe macierzyństwo²¹. Wyimiana, jaka następuje pomiędzy Jezusem a umiłowanym uczniem, oznacza dla Maryi przyjęcie w sposób definitywny tego, na co stopniowo przygotowały ją wszystkie spotkania z Synem: pozwolić odejść Jezusowi i przyjąć ucznia; dlatego dokonuje się w niej macierzyńskie, a zarazem miłosierne poruszenie wobec „nowego owocu jej wnętrzości”, na wzór Ojca, który wzrusza się na widok tych, którzy „nie wiedzą, co czynią”²².

Podsumowując dotychczasowe rozważania dotyczące miłosierne macierzyństwa Maryi w aspekcie jej *ipsissima verba et facta*, należy zauważyć, iż osoba Jezusa Chrystusa, który jest wcielonym Miłosierdziem Boga, niejako uwiarygodnia i uzasadnia tytuł Matki miłosierdzia przypisany wprost Maryi w późniejszej refleksji teologicznej. Aksjomat ten jednakże jest w pewnym sensie odwracalny, gdyż z kolei słowa i czyny Maryi uwiarygodniają posłannictwo Jezusa oraz jego roszczenia jako Syna Bożego i Mesjasza.

3. MARYJA JAKO MATKA MIŁOSIERDZIA W ŹRÓDŁACH TEOLOGICZNYCH I TYSIĄCLECIA

Kościół na przestrzeni wieków, zgłębiając własną tożsamość, a w sposób szczególny prawdę o wydarzeniach historiozbawczych, ukazywał powiązania istniejące pomiędzy nimi a osobą Maryi, czego odzwierciedleniem było nadawanie Jej imion oraz tytułów. Najstarszymi tytułami maryjnymi są te, które *expressis verbis* występują w tekstach biblijnych, a więc: „Matka” (por. Mt 1, 18; Łk 2, 33–34; J 19, 25–27), „Matka Pana” (Łk 1, 43), „Niewiasta” (J 2, 4; 19, 26; Ga 4, 4) czy „Dziewica” (Łk 1, 27) oraz „Służebnica Pańska” (Łk 1, 38). W okresie patrystycznym pojawiły się kolejne: „Bogurodzica”, „Matka Boga”, „Zawsze Dziewica”, „Święta” czy „Królowa”. Nie inaczej było w epoce średniowiecznej, kiedy sukcesywnie pojawiały się nowe tytuły, ukazujące Maryję jako: „Oblubienicę Ducha Świętego”, „Wniebowziętą” czy „Niepokalaną”²³. Przypisanie Maryi tytułu „Matka miłosierdzia” można datować na około X w., gdyż z tego okresu pochodzi pierwszy dokument poświadczający

²⁰ C.Ch. Delia, *Maria e l'uomo oggi*, Quaderni Mariani 5 (1989), 25.

²¹ A. Serra, *Maria a Cana...*, dz.cyt., 95.

²² A. Sicari, *La sua misericordia...*, dz.cyt., 82.

²³ A. Wojtczak, *W sprawie tytułów maryjnych i ich rozumienia*, *Perspectiva – Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne* 17 (2010), 259.

jący użycie wspomnianego tytułu. Błędem jednakże byłoby umiejscowiać proces narodzin tego tytułu dopiero u schyłku pierwszego tysiąclecia, zamiast widzieć jego początki w starożytności oraz wczesnym średniowieczu.

3.1. MODLITWA *SUB TUUM PRAESIDIUM*

Za słusnością postawionej tezy przemawia grecki tekst napisany na egipskim papirusie, zawierający modlitwę do Najświętszej Maryi Panny, a odnaleziony w 1917 r. w Egipcie. Został on rozpoznany w 1939 r. przez Feullena Merceniera jako tekst modlitwy *Sub tuum praesidium*, a następnie zrekonstruowany²⁴. Definitywny kształt nadał mu Otto Stegmüller w 1952 r.²⁵. Biorąc pod uwagę wszystkie okoliczności oraz rozbieżności w datacji powstania papirusu i posługiwaniu się terminem *Theotokos* w ówczesnym Egipcie, można przyjąć, iż powstanie tego dokumentu datuje się między III a IV stuleciem²⁶.

Oto tekst *Sub tuum praesidium* w redakcji o. Gabriele Giamberardiniego z uzupełnionym tłumaczeniem polskim o. Andrzeja L. Krupy:

1. Hypò tèn sèn	Do twego (do twych)
2. eusplanchnían	miłosierdzia (miłosiernych wnętrzości)
3. Katapheúgomen,	uciekamy się,
4. Theotóke. Tàs hemón	Bogarodzico. Naszymi
5. ikesías mè parídes	prośbami nie gardź
6. en perístásei,	w naszej potrzebie,
7. Allèk kindýnon	lecz od niebezpieczeństwa
8. lýtrosai hemás	wyzwól nas
9. Móne hagné,	Ty jedynie czysta, jedy-
10. móne eulogeméne ²⁷	nie błogosławiona ²⁸ .

²⁴ G. Giamberardini, „*Sub tuum praesidium*” e il titolo „*Theotokos*” nella tradizione egiziana, *Marianum* 96 (1969), 327.

²⁵ Por. O. Stegmüller, „*Sub tuum praesidium*”: *Bemerkungen zur ältesten Überlieferung*, *Zeitschrift für Katholische Theologie* 74 (1952), 76–82.

²⁶ Niektórzy z badaczy mówią o powstaniu papirusu w III w., lecz coraz bardziej prawdopodobny wydaje się IV w. Inną kwestią w poszukiwaniu źródeł *Sub tuum praesidium* jest sam tytuł *Theotokos*, który w Egipcie już w III w. był bardzo rozpowszechniony. Choć dla ówczesnych chrześcijan językiem obowiązującym był grecki, nie przeszkodziło im to w posługiwaniu się także językiem koptyjskim. Termin *Matka Boga* w dzisiejszym użyciu liturgicznym liturgii koptyjskiej maunouT – masnouT koresponduje z używanym zwrotem w dawnym języku egipskim (hieroglificznym) *mw.t ntr*, który jako epitet przypisywany był bogini Izydzie, mając walor semantyczny jako *Matki Boga*. Tym samym możemy uznać, iż greckie *Theotokos* jest tłumaczeniem koptyjskiego maunouT – masnouT, mającego umocowanie w egipskich hieroglifach, a nie na odwrót. Przyjmując ten porządek, należy oczywiście podkreślić zasadnicze różnice w rozumieniu bóstwa i macierzyństwa w starożytnym Egipcie i w epoce wczesnochrześcijańskiej (por. Orygenes, *Contra Celsum* 1, 37, PG 11, 733). Por. G. Giamberardini, „*Sub tuum praesidium*” e il titolo „*Theotokos*” nella tradizione egiziana, *Marianum* 96 (1969), 348–349, 357–360. Zob. także G. Giamberardini, *Il culto mariano in Egitto*, t. 1, Gerusalemme 1975, 96.

²⁷ Por. G. Giamberardini, *Il culto mariano...*, dz.cyt., 330.

²⁸ Por. A.L. Krupa, *Maryja Matką Miłosierdzia*, w: *Ewangelia miłosierdzia*, red. W. Granat, Poznań 1970, 115.

W kontekście rozpowszechniania się tej starożytnej modlitwy w tradycjach liturgicznych zauważa się procesy, które niewątpliwie wpłynęły również na tytuł Maryi jako Matki miłosierdzia. Najdobitniejszym tego przykładem jest ryt rzymski, gdzie np. w *Liber Responsalis* (IX w.) semantyczna rzeczywistość miłosierdzia zostaje oddana poprzez termin *praesidium*, lecz niedługo potem w manuskryptach z Freising (X w.) czy z Nonantoli (X w.) spotykamy się ze zwrotem *visceribus* (miłosierne wnętrze)²⁹. Powyższa niekonsekwencja mogła mieć wpływ na teologiczny sposób ujmowania miłosierdzia Maryi, co znalazło swoje odbicie w późniejszym przeciwstawianiu go sprawiedliwości Chrystusa³⁰. Natomiast całkiem poprawne tłumaczenie, choć znacznie późniejsze, odnajdujemy w rycie ambrożyjskim, gdzie pierwsza strofa interesującej nas modlitwy skoncentrowana jest na miłosierdziu Maryi: *Sub tuum misericordiam*. Identycznie jest również w rycie bizantyjskim, który posłużył do literackiej rekonstrukcji papirusu. W innych rytach wschodnich: koptyjskim, syryjskim, armeńskim czy etiopskim tekst oryginalny uległ zapomnieniu, dlatego też w obecnym użyciu funkcjonuje tekst odzwierciedlający wersję łacińską³¹.

4. TWÓRCZOŚĆ ROMANA PIEŚNIARZA (†556)³²

Jednym z kluczowych tekstów tego poety, tworzącego na dworze cesarskim w Konstantynopolu w VI stuleciu, jest hymn przeznaczony na okres Bożego Narodzenia (25 grudnia), opisujący spotkanie pierwszych rodziców – Adama i Ewy z Maryją w grocie betlejemskiej. Strofa 8 przedstawia Adama zwracającego się do Maryi:

Oto ja u twoich stóp, o Dziewico Matko niepokalana, i za moim pośrednictwem cały mój ród stoi przed tobą. Nie gardź twoimi rodzicielami, gdyż twoje Dziecko odrodziło tych, którzy są w zepsuciu. O Córko, miej miłosierdzie dla mnie postarzałego w Hadesie, Adama, pierwszego stworzenia: wysłuchaj jęku swojego ojca. Widząc moje łzy, bądź mi miłosierna, a na moje jęki nachyl ucho życzliwe³³.

²⁹ G. Giamberardini, *Il culto mariano...*, dz.cyt., 331.

³⁰ A.L. Krupa, *Maryja Matką Miłosierdzia...*, dz.cyt., 129–130.

³¹ G. Giamberardini, *Il culto mariano...*, dz.cyt., 332–333.

Niemniej należy zauważyć, iż zasadnicza treść wyrażen *praesidium* i *misericordia* znajduje jakby wspólny mianownik w użytym w liczbie mnogiej czasowniku *confugere*, który ukazuje wiernego szukającego zbawienia w wymiarze wspólnotowym jako schronienia przed nędznym losem, będącym doświadczeniem wszystkich ludzi. Por. F.R. Alimonti, *La „Mater misericordiae” nella tradizione cistercense*, Marianum 143 (1992), 205.

³² Roman Pieśniarz żył na przełomie V i VI w.; jako diakon przybył do Konstantynopola, gdzie za czasów cesarza Justyniana był jednym z najznakomitszych twórców kontakionów (kazania ułożone w formie pieśni). Por. B. Altaner, A. Stuiber, *Patrologia*, tłum. P. Pachciarek, Warszawa 1990, 681.

³³ Roman Pieśniarz, *II Hymn na Boże Narodzenie* 8, Sources chrétiennes, t. 110, 98–99. Zob. G. Gharib, *La Madre di Dio come Madre di misericordia nel culto della Chiesa orientale*, w: *La Madre della misericordia...*, dz.cyt., 99–123.

Należy zauważyć, iż powyższy tekst posiada semantyczne podobieństwa z modlitwą *Sub tuum praesidium*:

<p><i>II Hymn na Boże Narodzenie 9</i> „O Córko, miej miłosierdzie dla mnie [...] Adama [...] bądź mi miłosierna”, „nie gardź twoimi rodzicielami”, „Dziewico Matko niepokalana”.</p>	<p><i>Sub tuum praesidium</i> „Do twego miłosierdzia uciekamy się Bogarodzico”, „naszymi prośbami nie gardź”, „ty jedynie czysta i błogosławiona”.</p>
---	--

Dalsza treść hymnu, opisując reakcję Maryi na wcześniej skierowane do niej słowa prarodzców Adama i Ewy, w sposób bezpośredni określa Maryję jako Matkę miłosierną. Należy zauważyć, iż wymiar macierzyństwa Maryi jako miłosierny znajduje swoje uzasadnienie w połączeniu dwóch zasadniczych płaszczyzn, tzn. bycia pełną łaski oraz bycia orędowniczką u Syna:

Oczy Maryi, skierowane na Ewę i Adama, napelniły się łzami. Wkrótce jednak je powstrzymała, próbując zapanować nad naturą. Ta, która oprócz natury na światło wydała Chrystusa. Jej wewnętrzności zostały wstrząśnięte przez współzucie dla rodziny, gdyż Litościwemu odpowiada Matka miłosierna. Dlatego ona mówi do nich: „Nie lamentujcie, będę waszą orędowniczką u mojego Syna. Tymczasem koniec smutku, gdyż wydałam na świat radość. Przyszłam na świat, aby zniweczyć królestwo boleści, ja, pełna łaski”³⁴.

Jak zauważa George Gharib, intencją Romana Pieśniarza nie była ponadhistoryczność w przedstawieniu wydarzenia związanego z prarodzcami, lecz celebrowanie Maryi jako pośredniczki i współpracownicy w dziele miłości i miłosierdzia Boga względem ludzkości potrzebującej zbawienia³⁵.

5. ŚWIĘTY ODON Z CLUNY (†942)

Choć idea nabożeństwa do miłosierdzia Maryi sięga swymi korzeniami okresu starożytności, to solidny wkład w jej propagowanie włożyli benedyktyni z Cluny. Dokument, w którym Maryja została nazwana *Matką miłosierdzia*, to pochodzący z X w. tekst modlitwy ułożony przez św. Odonę – opata Cluny. Jak podaje jego uczeń i biograf, Jan z Salerno, powstanie tej modlitwy datuje się na okres młodości św. Odonę, a została ona napisana w wigilię Bożego Narodzenia:

O Pani, Matko miłosierdzia, Tyś tej nocy zrodziła światu Zbawiciela; bądź łaskawie dla mnie Orędowniczką. Uciekam się, najlitościwsza, do Twego Syna, którego w sposób tak chwalebny i niezwykle zrodziłaś, nakłoń ucha swego miłosierdzia na moje prośby³⁶.

Najprawdopodobniej św. Odon posłużył się już istniejącym tekstem modlitwy, gdyż trudno przypuszczać, aby w tak młodym wieku i w dodatku bez

³⁴ Roman Pieśniarz, *II Hymn na Boże Narodzenie 10*, Sources chrétiennes, t. 110, 100–101.

³⁵ G. Gharib, *La Madre di Dio come Madre...*, dz.cyt., 109.

³⁶ *Vita S. Odonis*, I, 9, PL 133, 47 (tłum. pol. A.L. Krupa, *Maryja Matką Miłosierdzia*, dz.cyt., 115–116).

przygotowania teologicznego mógł ułożyć tekst modlitwy, który z teologicznego punktu widzenia poprawnie ujmuje rolę Maryi jako Matki miłosierdzia³⁷.

6. MODLITWA *SALVE, REGINA*

W rozpowszechnieniu nabożeństwa do miłosierdzia Maryi szczególne miejsce zajmuje antyfona *Salve, Regina*, której autorstwo nie jest jednoznacznie ustalone, a swoimi korzeniami może sięgać końca X w.³⁸ Tekst antyfony, dzięki zwięzłemu sformułowaniu, tworzy niejako tezy teologiczne o miłosierdziu Maryi. *Salve, Regina* jest przede wszystkim błaganiem skierowanym do Maryi jako Matki Boga, a nie duchowej Matki ludzi³⁹. Początkowo werset niniejszej modlitwy brzmiał: *Salve, Regina misericordiae* i podkreślał suwerenność miłosierdzia, natomiast w późniejszej wersji: *Salve, Regina, Mater misericordiae* owa suwerenność staje się niejako macierzyństwem miłosierdzia⁴⁰. Dalszy tekst antyfony poprzez rzeczownikowe, a nie przymiotnikowe wyrażenia: „życie, słodycz i nadzieja nasza” bliżej określa cechy Maryi jako Matki miłosierdzia. Dalsza część tekstu: „wygnańcy, synowie Ewy [...] jęcząc i płacząc” eksponuje cechy charakterystyczne tych, którzy zwracają się do Maryi z prośbą o miłosierdzie. Owa prośba przeradza się następnie w apel: „Przeto więc, Orędowniczko nasza, Twoje miłosierne oczy zwróć na nas”, który ukazuje miłosierdzie Maryi w wymiarze wstawiennictwa u swojego Syna⁴¹.

7. ŚWIĘTY FULBERT Z CHARTRES (†1029)

Spuścizna teologiczna św. Fulberta, biskupa Chartres, niewątpliwie wskazuje, iż był wybijającym się teologiem Zachodu, jeśli chodzi o ukazywanie tajemnicy miłosierdzia Maryi. Według niego podstawą mówienia o Maryi jako Matce miłosierdzia jest fakt, iż rodząc Chrystusa, zrodziła dla nas „samo źródło miłosierdzia”. Oprócz wymiaru *Theotokos* należy zauważyć przede wszystkim rzeczywistość wstawiennictwa u Syna. W tym też znaczeniu św. Fulbert nazywa Maryję łaskawą Matką miłosierdzia (*Propitia misericordiae Mater*)⁴²⁴³.

Oprócz treści kazań napisanych przez św. Fulberta cennym źródłem są dwie modlitwy jego autorstwa, w których w sposób szczególny zwraca się do miłosierdzia Maryi. Na uwagę zasługuje pierwsza z nich, w której św. Fulbert wprowadza

³⁷ A.L. Krupa, *Maryja Matką Miłosierdzia...*, dz.cyt., 116.

³⁸ Taką tezę można wysunąć na podstawie badań wykonanych przez G. Alvareza i M. Rubéna, którzy jako autora wskazują św. Piotra de Mezonzo. Por. G. Alvarez, M. Rubén, *S. Pedro de Mezonzo. El origen y el autor de la Salve Regina*, Ribadavia (Orense) 1965.

³⁹ A.L. Krupa, *Maryja Matką Miłosierdzia...*, dz.cyt., 121.

⁴⁰ R. Grégoire, „*Mater gratiae et misericordiae*” nei Padri e nella Tradizione cattolica medievale, w: *La Madre della misericordia...*, dz. cyt., 143.

⁴¹ A.L. Krupa, *Maryja Matką Miłosierdzia*, dz.cyt., 121–122.

⁴² Por. S. Fulbertus, *Sermo* 4, PL 141, 323.

⁴³ A.L. Krupa, *Maryja Matką Miłosierdzia...*, dz.cyt., 123.

nowe wyrażenie, ukazuje w nich Maryję jako Matkę miłosierdzia i łaski (*Mater misericordiae et pietatis*)⁴⁴.

8. ZAKOŃCZENIE

Reasumując dotychczasowe rozważania, należałoby wskazać na jedną z zasadniczych cech tytułu maryjnego „Matka miłosierdzia”, gdyż mając wyraźne zakorzenienie w perspektywie objawienia nowotestamentowego oraz źródeł teologicznych z I tysiąclecia, nosi on bez wątpienia cechy kerygmatyczne, ponieważ jest zaproszeniem do wejścia w relację osobową z Bogiem.

Niniejszy artykuł, eksponuje przede wszystkim wymiar teologiczny, tzn. naturę, fundament oraz znaczenie samego tytułu „Matka miłosierdzia”, dlatego skłania ku refleksji nad dwoma innymi, które decydują o sile wspomnianego aspektu kerygmatycznego. Pierwszy z nich dotyczy płaszczyzny pastoralnej, czyli jak głosić i celebrować Maryję jako Matkę miłosierdzia, drugi zaś płaszczyzny duchowej z akcentem eklezjalnym, czyli jak Kościół ma żyć treścią wspomnianego tytułu⁴⁵.

BIBLIOGRAFIA

- Alimonti F.R., *La „Mater misericordiae” nella tradizione cistercense*, Marianum 143 (1992), 205–.
- Altaner B., A. Stuibler, *Patrologia*, tłum. P. Pachciarek, Warszawa: IW PAX 1990.
- Alvarez G., Rubén M., *S. Pedro de Mezonzo. El origen y el autor de la Salve Regina*, Ribadavia (Orense) 1965.
- Barré H., *Prières anciennes de l'Occident à la Mère du Sauveur*, Paris: Lethielleux 1963.
- Bednarz M., *Duchowe macierzyństwo Maryi według IV Ewangelii w świetle współczesnej egzegezy*, Tarnowskie Studia Teologiczne 10 (1987), 165–197.
- Biffet J.E., *Spiritualità Mariana della chiesa*, Roma: Centro di Cultura Mariana “Madre della Chiesa” 1994.
- Delia C.Ch., *Maria e l'uomo oggi*, Quaderni Mariani 5 (1989), 3–54.
- Gharib G., *La Madre di Dio come Madre di misericordia nel culto della Chiesa orientale*, w: *La Madre della misericordia*, Roma: Editrice Rogate 1987, 99–123.
- Giamberardini G., „*Sub tuum praesidium*” e il titolo „*Theotokos*” nella tradizione egiziana, Marianum 96 (1969), 324–362.
- Giamberardini G., *Il culto mariano in Egitto*, t. 1, Gerusalemme (Pubblicazioni dello Studium Biblicum Franciscanum, Analecta 6) 1975.
- Grégoire R., „*Mater gratiae et misericordiae*” nei Padri e nella Tradizione cattolica medievale, w: *La Madre della misericordia*, Roma: Editrice Rogate 1987, 143.
- Krupa A.L., *Maryja Matką Miłosierdzia*, w: *Ewangelia miłosierdzia*, red. W. Granat, Poznań: Wydawnictwo św. Wojciecha 1970, 115–130.
- Rocchetta C., *Maria icona dell'Avvento*, Quaderni Mariani 4 (1989), 3–59.
- Roschini G., *Il „Magnificat” cantico della Vergine*, Marianum 96 (1969), 260–323.
- Rosmini A., *Alcuni scritti sopra Maria Santissima*, Roma 1904.

⁴⁴ A.L. Krupa, *Maryja Matką Miłosierdzia*, dz.cyt., 124. Zob. także: H. Barré, *Prières anciennes de l'Occident à la Mère du Sauveur*, Paris 1963, 159.

⁴⁵ J.E. Biffet, *Spiritualità Mariana della chiesa*, Roma 1994, 55.

- Serra A., *Maria a Cana e presso la croce*, Roma: Centro di Cultura Mariana "Mater della Chiesa" 1991.
- Sicari A., *La sua misericordia di generazione in generazione*, w: *La Madre della misericordia*, Roma: Editrice Rogate 1987, 69–82.
- Stegmüller O., „*Sub tuum praesidium*”: *Bemerkungen zur ältesten Überlieferung*, *Zeitschrift für Katholische Theologie* 74 (1952), 76–82.
- Stock K., *La vocazione di Maria: Lc 1,26–38*, *Marianum* 130 (1983), 94–126.
- Thurian M., *Maryja Matka Pana figura Kościoła*, tłum. E. Ogiński, Warszawa: Wydawnictwo: Wydawnictwo Księży Marianów 1990.
- Wojtczak A., *W sprawie tytułów maryjnych i ich rozumienia*, *Perspectiva – Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne* 17 (2010), 257–289.

MARY AS THE MOTHER OF MERCY IN THE ASPECT OF HER IPSISSIMA VERBA ET FACTA AND THEOLOGICAL SOURCES FROM THE FIRST MILLENNIUM

Summary

The article deals with the subject presented in the title "Mary as the Mother of Mercy in the aspect of her *ipsissima Verba et facta* and theological sources from the first millennium".

Authentic words and deeds of Mary, which demonstrate a merciful aspect of her motherhood, are present in a particular way in the three New Testament texts: description of Mary's calling (Lk 1, 26–38); her song "Magnificat" (Lk 1, 46–55) and the Testament from the Cross (J 19, 25–27).

Theological sources include mostly liturgical texts such as *Sub Tuum praesidium* and *Salve Regina*. Their resonance can be found in the writings of ancient and medieval theologians: Romanos the Melodist, saint Odo – an abbot from Cluny and saint Fulbert, a bishop of Chartres.

Key words: merciful dimension of Mary's motherhood, vocation of Mary, Magnificat, testament from the Cross, *Sub Tuum praesidium*, *Salve Regina*